

MAD OR BAD?

Voorbij een binaire kijk op extremistisch geweld

In dit artikel wordt stilgestaan bij het complex samenspel van (f)actoren, met in het bijzonder aandacht voor psychische stoornissen, in het tot stand komen van extremistisch geweld en hoe deze in verhouding tot de intentie tot het plegen van dergelijk geweld kunnen worden begrepen. Via een complexiteitsbenadering en met inclusie van forensisch gedragswetenschappelijke kennis wordt zo een meer systemische kijk op het ontstaan van extremistisch geweld aangereikt.

Astrid Boelaert (klinisch psycholoog en criminoloog) & **Christophe Busch** (Directeur Hannah Arendt Instituut)

Sleutelwoorden:

Extremistisch geweld;
geweldscausatie;
psychische stoornissen;
ideologie;
monocausaliteit;
binair referentiekader;
Cheshire Cat Logic;
complexiteitsbenadering;
ontwikkelingspaden;
criminogene noden.

‘In that direction,’ the Cat said, waving its right paw round, ‘lives a Hatter: and in that direction,’ waving the other paw, ‘lives a March Hare. Visit either you like: they’re both mad.’
‘But I don’t want to go among mad people,’ Alice remarked.
‘Oh, you can’t help that,’ said the Cat: ‘we’re all mad here. I’m mad. You’re mad.’
‘How do you know I’m mad?’ said Alice.
‘You must be,’ said the Cat, ‘or you wouldn’t have come here.’

Alice in Wonderland,
Caroll Lewis, 1865.¹

¹ Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland* (Chicago, Illinois: VolumeOne Publishing, 1998), 90.

1. Binaire visie op oorzaak van extremistisch geweld: psychopathologie of ideologie?

Na brutale en moeilijk verstaanbare incidenten van extremistisch geweld, vaak tegen personen die geen link lijken te hebben met de vermeende dader, wordt een dualistische visie op de mogelijke drijfveren van de dader(s) in de mediaberichtgeving vaak snel duidelijk. Is er een kwaadaardige ideologie in het spel of is het een psychopathologie die aan de grondslag ligt van de geweldscausatie. Een vraagstelling die nog prangender wordt wanneer het gaat over een enkele dader die geen duidelijke bindingen heeft met gekende extremistische of terroristische groeperingen en die als ‘lone actor’ kan worden beschouwd. Talrijke voorbeelden hiervan zijn terug te vinden in de krantenkoppen van de voorbije jaren zoals: “Aanslag op Capitool lijkt daad van man met psychische problemen,”¹ “Dader Noorse aanslag had psychische problemen,”² “Dader steekpartij in Rambouillet was geradicaliseerd

¹ De Standaard, 3 april 2021, “Aanslag op Capitool lijkt daad van man met psychische problemen,” (laatst geraadpleegd 13/04/2022).

² Dominique Minten, “Dader Noorse aanslag had psychische problemen,” *De Standaard*, 15 oktober 2021, https://www.standaard.be/cnt/dmf20211014_97721637 (laatst geraadpleegd 13/04/2022).

en had mentale problemen,”³ “Messteker Villejuif had psychische problemen.”⁴ De gemene deler in al deze berichtgeving lijkt de zoektocht naar het motief van de vermeende dader en de daaraan onderliggende oorzaak: gaat het om geweld gedreven door een extremistische ideologie of is er eerder sprake van een verwarde of psychisch gestoorde pleger. De neiging van mensen tot het monocausaal verklaren van schokkende gebeurtenissen, waarbij als het ware instinctief een eerste inschatting wordt gemaakt van de impact van het gevaar op de individuele en collectieve veiligheid is een automatisch en verstaanbaar proces. Fundamentele attributiefouten leiden er vervolgens toe dat dat wat niet begrepen kan worden door de waarnemer, toegeschreven wordt aan de persoonlijke eigenschappen van de dader eerder dan aan een door de context en situatie bepaald fenomeen.⁵

De hierboven beschreven discussie vindt echter ook op de praktijkvloer plaats wanneer men de vermeende radicalisering van een persoon – betreft het échte radicalisering of niet – of diens potentieel voor extremistisch gewelddadig gedrag tracht in te schatten. Wanneer verward gedrag wordt vastgesteld of er indicaties zijn voor een psychische problematiek, bijvoorbeeld wanneer blijkt dat de persoon waarover bezorgdheden bestaan al antecedente psychiatrische begeleiding genoten heeft of wanneer er voor, tijdens of na gepleegde feiten indicaties opduiken voor een psychische problematiek zoals middelengebruik of sterke suïcidale intenties (bijvoorbeeld suicide by cop) lijkt bij CT-professionals de neiging aanwezig om de ideologische componenten te minimaliseren of weg te zetten als louter een onderdeel van het verstoorde brein van de pleger, vaak in een poging hun bevoegdheden ter zake duidelijker af te lijnen. Opmerkingen zoals: “er dient nagegaan te worden of er sprake is van échte radicalisering of dat het niet eerder de pathologie is” of “het heeft wellicht toch eerder te maken met diens ziektebeeld” zijn hiervoor illustratief. Eenzelfde reflectie wordt bijvoorbeeld veel minder vastgesteld wanneer een persoon ingebed is in een sterk radicaal milieu wat volgend equivalent zou kunnen opleveren “er dient nagegaan te worden of er sprake is van échte radicalisering of dat het eerder de sociale context is.” Professionals lijken het er doorgaans meer over eens dat de inbedding in een extremistisch milieu een risicofactor is voor extremistische geweldslegitimatie en het daadwerkelijk in deze context gebruik maken van geweld. Over de mate waarin eventuele psychische stoornissen hierin een rol kunnen spelen en dus als een kwetsbaarheids- of risicofactor te beschouwen zijn, zijn de meningen echter veel meer verdeeld.

De facto zijn dergelijke vraagstellingen te herleiden naar de wederkerende vraag wat extremistisch geweld nu precies is en welke rol ideologie hierin speelt. Is ideologie de enige drijfveer? Is ideologie de primaire drijfveer of is ideologie slechts één van de drijfveren?⁶ Analoog hieraan kan ook bij andere delictvormen, zoals bijvoorbeeld bij zedenmisdrijven, dezelfde vraagstelling rond het motief voor het delict opgeworpen worden. Wetenschappelijk onderzoek in dat domein toont bijvoorbeeld robuust aan dat er verschillende drijfveren mogelijk zijn, waaronder een seksuele en antisociale, al dan niet in combinatie met elkaar.⁷ De daad is dan wel onder eenzelfde noemer te brengen, de oorzaken kunnen heel divers zijn. Lange tijd werd aangenomen dat extremistisch geweld het gevolg is van ideologische indoctrinatie en

3 Rik Arnoudt, “Dader steekpartij in Rambouillet was geradicaliseerd en had mentale problemen,” *vrtnws*, 25 april 2021, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/04/25/dader-steekpartij-in-rambouillet-was-geradicaliseerd-en-had-ment/> (laatst geraadpleegd 13/04/2022).

4 De Telegraaf, 3 januari 2020, “Messteker Villejuif had ‘psychische problemen’”, <https://www.telegraaf.nl/nieuws/1072097979/messteker-villejuif-had-psychische-problemen> (laatst geraadpleegd 13/04/2022).

5 Alain Van Hiel & Arne Roets, eds., “Sociale Perceptie”, in *Sociale Psychologie, Tweede herziene editie* (Gent: Academia Press, 2018), 99.

6 Stephen Hart, “How to assess and manage threats in hate crimes workshop”. Protect international risk and safety services inc, 19 november 2021.

7 R. K. Hanson & M.T. Bussière, “Predicting relapse: A meta-analysis of sexual offender recidivism studies”. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61, 1998, 646-652.

training.⁸ Recentere inzichten wijzen evenwel op het belang van maatschappelijke en individuele dimensies in het ontwikkelingspad dat aan dergelijk gedrag voorafgaat.⁹ Psychopathologie kan als één van deze vele individuele dimensies begrepen worden, als een kwetsbaarheidsfactor of risicofactor voor extremistische geweldslegitimatie of het gebruik daarvan.

2. Hindernissen op de weg naar complexiteit

Wetenschappelijk onderzoek dat in de voorbije 40 jaar werd verricht naar de drijfveren van terroristen, en meer in het bijzonder naar de rol die psychische stoornissen hierin spelen, leverde zeer tegenstrijdige en empirisch onbevestigde resultaten op die voornamelijk toe te schrijven zijn aan een gebrekkige of problematische definiëring van het begrip psychopathologie, bijvoorbeeld zoals deze uit het psychoanalytische referentiekader, ontoereikende diagnostiek en aan methodologisch slecht onderzoek.¹⁰ Grof geschetst evolueerde men van de ene extreme positie – “ze zijn allemaal psychisch gestoord” – naar de andere – “een terrorist kan per definitie niet psychisch gestoord zijn.”¹¹ Met dat laatste gaat vaak ook de idee gepaard dat psychische stoornissen samenhangen met irrationaliteit waardoor weloverwogen, rationele beslissingen om te handelen vanuit een ideologisch denkkader en het daaropvolgend nauwgezet en gepland uitvoeren van die beslissing per definitie onmogelijk zouden zijn. Een gedachte die zich veelal vormt op basis van casuïstiek waarbij het vermoeden van een psychische problematiek zo in het oog springt door bizar, inadequaar, uitzinnig of oninvoelbaar gedrag. Hierbij wordt echter voorbijgegaan aan de forensische realiteit die aantoonde dat de aanwezigheid van psychische problemen het maken van rationele keuzes en premeditatie niet per definitie uitsluit zoals ook de casus van de Unabomber¹², de casus van de aanslagpleger in Utoya¹³ en de casus van de aanslagpleger in Nice¹⁴ lijken aan te tonen. Het argument dat terroristen over een stabiele en rationele persoonlijkheid zouden beschikken¹⁵ en dus geenszins psychische abnormaliteit zouden vertonen, heeft ondanks het gebrek aan empirische onderbouwing lange tijd de boventoon gevoerd in de debatten hierover en heeft dientengevolge geleid tot het negeren van deze aspecten in zowel het academisch discours als op het werkveld.

Het dichotoom denken over de mogelijke samenhang tussen psychopathologie en extremistisch geweld lijkt dus in belangrijke mate (mee) vormgegeven te zijn door gebrekkig wetenschappelijk onderzoek. Actuele wetenschap leert ons echter dat een psychische problematiek op zichzelf geen directe verklaring, noch monocausale voorspellende factor is voor het optreden van extremistisch geweld¹⁶ en dat het daarom belangrijk is en blijft om extremisme als ruimer maatschappelijk probleem

8 B. De Ridder, T. Fassaert & C. Grimbergen, “Radicalisering en psychiatrie: pleidooi voor een brede blik”. *Tijdschrift voor Psychiatrie* 61, 2019, 555.

9 De Ridder, “Radicalisering en psychiatrie: pleidooi voor een brede blik”, 555.

10 Martine Herzog-Evans, “French Violent Extremists, before and after Merah: Psychopathology,” in *Evidence-Based Work With Violent Extremists*, eds. Martine Herzog-Evans & Massil Benbouriche (London: Lexington Books, 2019), 157.

11 Emily Corner & Paul Gill, “A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism”. *Law and Human Behavior*, 39 (1), 2015, 23.

12 http://www.karenfranklin.com/files/Kazynski-Johnson_Report-09.11.98.pdf (laatst geraadpleegd 19/04/2022).

13 Ingrid Melle, “The Breivik case and what psychiatrists can learn from it.” *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)* vol. 12,1, 2013, 16-21.

14 Tarek Amara. “Nice attacker treated for psychological issues before leaving Tunisia: sister,” *Reuters*, 16 juli 2016, <https://www.reuters.com/article/us-europe-attacks-nice-attacker-idUSKCN0ZWOPV> (laatst geraadpleegd 18/04/2022).

15 Andrew Silke, ‘Holy warriors. Exploring the psychological processes of Jihadi radicalization’. *European Journal of Criminology*, 5(1), 2008, 99-123.

16 Norah Schulten et al., Psychopathologie en terrorisme: stand van zaken, lacunes en prioriteiten voor toekomstig onderzoek, 2019, Universiteit van Amsterdam in opdracht van WODC, 5.

niet onnodig te pathologiseren met potentiële stigmatisering van de brede groep mensen die hiermee te kampen hebben tot gevolg.¹⁷

Er is evenwel nog een andere bijkomende verklaring voor de hardnekkigheid waarmee een binaire kijk op extremistisch geweld in stand gehouden wordt. Professionals benaderen, zeker wanneer ze vanuit een bepaalde invalshoek of specifieke expertise naar het probleem kijken, i.c. een psychopathologisch vs. ideologisch perspectief, de verklaring en preventie van dat probleem vaak eenzijdig vanuit hun specifieke invalshoek. Hierbij worden vaak andere belangrijke risicodomeinen, die eigenlijk in samenhang zouden moeten worden geanalyseerd, uit het oog verloren. De vraag is dus niet óf een engagement in een extremistisch narratief of groepering toe te schrijven is aan het vastgestelde psychisch dysfunctioneren van iemand, maar wel in welke mate dit engagement aanwezig is, hoe deze de individuele grieven en noden lenigt en wat de intentie van de persoon is om binnen dat kader geweld te gebruiken en wat diens capaciteiten daartoe zijn. Vermeulen e.a. beschrijven hoe een al te eenzijdige kijk er in het Nederlands zorglandschap bijvoorbeeld toe leidt dat, "vaak door een gebrek aan kennis over het onderwerp terrorisme, een gebrek aan toegang tot specifieke risicotaxatietools en onwetendheid over met welke instanties hierover kan worden samengewerkt, er een eenzijdige nadruk op psychopathologie wordt gelegd waarbij de aandacht voor iemands ideologie onderbelicht blijft."¹⁸

3. Een complexiteitsperspectief

Een binaire kijk op collectief geweld¹⁹ kent reeds een lange voorgeschiedenis. Net zoals het internationaal strafrecht, zal ook het daderonderzoek bij collectief geweld wind in de zeilen krijgen vanaf 1945. De talloze oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog leidde tot de vraagstelling naar de psychologie van de nationaal-socialistische daders die verantwoordelijk waren voor 12 jaar aan gradueel toenemende staatsterreur. Tijdens het 'Internationaal Militair Tribunaal' in Neurenberg ('45-'46) werd er in detail ingegaan op de schuldvraag van de nazi leiders in de totstandkoming van dit geweld. Naast het vastleggen van wie welke verantwoordelijkheid had, werd er ook veel aandacht besteed aan de drijfveren tot het geweld, m.a.w. "waarom hebben ze het gedaan?"²⁰ Een groep van psychiaters en psychologen hadden daarom expliciet gepleit om de psychologie van deze oorlogsmisdadigers te bestuderen. In het bijzonder waren ze geïnteresseerd in de persoonlijkheid(stoornissen) van de nazi-leiders, maar ook in eventuele abnormaliteiten van hun hersenen.²¹ De Amerikaanse psychiater Douglas Kelley en psycholoog Gustave Gilbert waren gestationeerd in de Neurenberggevangenis en kregen dan ook de toelating om psychiatrische interviews en tests af te nemen, waaronder de Rorschach inktvlek test.²² Kelley en Gilbert hadden weliswaar elk hun eigen opvatting over de oorsprong van het geweld.

17 De Ridder, "Radicalisering en psychiatrie: pleidooi voor een brede blik", 559.

18 Floris Vermeulen et al., "Tussen ideologie en psychopathologie". *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 3, 2021, 40.

19 We hanteren hierbij de definitie van de World Health Organization die collectief geweld stipuleert als "het instrumentele gebruik van geweld door mensen die zichzelf identificeren als leden van een groep ... tegen een andere groep of groep individuen, om politieke, economische of sociale doelstellingen te bereiken". Collectief geweld omvat oorlog, terrorisme en gewelddadige politieke conflicten tussen of binnen staten, geweld gepleegd door staten (genocide, foltering, systematische schendingen van de mensenrechten) en georganiseerde geweldsmisdrijven zoals bendeoorlogvoering.

20 Joel E. Dimsdale. 2015. "Use of Rorschach tests at the Nuremberg war crimes trial: A forgotten chapter in history of medicine." *Journal of Psychosomatic Research* 78 (2015): 515-518, here 516.

21 Daarmee ook hun wens om bij een eventuele ter dood veroordeling de veroordeelden in de borst te schieten i.p.v. het hoofd, om zo later een gedetailleerde autopsie van de hersenen mogelijk te maken.

22 In de jaren '40 en '50 was de Rorschach test dé psychologische test om iemand zijn neuropsychologisch functioneren en zijn (onbewuste) gedachten in kaart te brengen.

Als forensisch psychiater en expert in psychopathologie benaderde Kelley de oorlogsmisdadigers vanuit een sociaal-psychologisch perspectief. Hij zag hen als moreel gebrekkige individuen die werden gecorrumpeerd door een raciaal-ideologisch afgegleden denk- en handelingskader. Het waren in zijn ogen doodnormale mensen die je overal in elke samenleving kon terugvinden. De sociaal-psycholoog Gilbert daarentegen zag de oorlogsmisdadigers als volledig verschillend ten opzichte van normale mensen. In zijn analyse waren het demonische psychopaten.²³ Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze samenwerking om tot een boek te komen gedoemd was om te mislukken. Naast het merkwaardige feit dat de sociaal-psycholoog een pathologische verklaring en de psycholoog een sociaal-psychologische verklaring aandroeg, is het natuurlijk cruciaal om na te gaan hoe deze voorovertuigingen (bias) eventueel een impact hadden op hun analyse en interpretatie van de interviews en tests. In hun beide publicaties werden de analyses van de Rorschach tests helaas maar beperkt besproken. Maar in 1976 kwam Molly Harrower op het ingenieuze idee om de teruggevonden tests na 30 jaar opnieuw voor te leggen aan de psychiatrische experts. Haar doelstelling was om na te gaan of de interpretatie van deze tests destijds niet vooringenomen waren door de context. Hoe valide was de interpretatie van de tests gezien het feit dat men goed wist dat het ging over de hoofdbeklaagden van het Derde Rijk en zich afspeelde in een context van een gedemoniseerd daderbeeld gezien de toenmalige ontdekkingen van gruwelijkheden in de pas bevrijde kampen. Het ingenieuze van Harrower was dat ze een selectie van de Neurenberg Rorschach tests mengde met Rorschach tests uit vergelijkbare groepen van unitarische predikanten en psychiatrische patiënten. Harrower vroeg eerst aan de experts of men gemeenschappelijke punten kon detecteren en daaropvolgend of ze de drie groepen konden differentiëren. Het resultaat was duidelijk. Bij het blind testen kon men geen uniek verschil detecteren tussen deze Rorschach testresultaten.²⁴ Het doet denken aan het befaamde Rosenhan experiment uit 1973 waar de staf van een psychiatrisch ziekenhuis er niet in slaagde om de normale individuen te onderscheiden van de psychiatrische patiënten. Allerhande gedragingen werden grondig verkeerd geïnterpreteerd.²⁵

Met een blik op het verleden zien we hoe moeilijk het complexe samenspel van (f)actoren bij extremistisch geweld te verstaan is. Of het nu gaat over Holocaust en Genocidestudies of terrorismestudies, die beide collectief geweld proberen te verklaren, allemaal hebben ze opeenvolgende episodes gehad waar de ene verklaring (MAD) de bovenhand haalde boven de andere (BAD). Andrew Silke noemt dit proces de "Cheshire-Cat Logic" of het terugkerende thema van abnormaliteit in het psychologische onderzoek van terrorisme.²⁶ De Cheshire-Cat is de befaamde kat die Alice wegwijst maakt in Wonderland en stelt dat daar alleen maar gestoorde mensen wonen. Van zodra je daar bent moet je dus wel gestoord zijn. Iets wat Alice niet echt gelooft, want zij is ook in Wonderland en ziet zichzelf niet als gestoord, maar wel als een normaal en rationeel denkend en handelend individu opgesloten in een abnormale en bizarre wereld. De vraag stelt zich waarom er geen gestoorde én rationele mensen in Wonderland kunnen zijn en of iedereen wel volledig normaal of volledig abnormaal hoeft te zijn. Het centrale probleem is hier dat het een wederzijds uitsluitend perspectief is, een logisch gevolg van de binaire opstelling van het verklaringsmodel. Het is perfect te verstaan dat bij extreme geweldplegingen men op zoek gaat naar de omstandigheden, waaronder ook de persoonlijkheid van de

23 Dimsdale, "Use of Rorschach tests," 516.

Douglas Kelley, *22 cells in Nuremberg* (New York: Greenberg, 1947).
Gustave Gilbert, *Nuremberg diary* (New York: Signet, 1947).

24 Dimsdale, "Use of Rorschach tests," 518.

Molly Harrower, "Rorschach Records of the Nazi War Criminals: An Experimental Study after Thirty Years," *Journal of Personality Assessment* 40, no. 4 (1976): 341-351.

25 David L. Rosenhan, "On being sane in insane places," *Science* 179 (January 1973): 250-258.

26 Andrew Silke, "Cheshire-Cat Logic: The Recurring Theme of Terrorist Abnormality in Psychological Research," in *Psychology of Terrorism: Classic and Contemporary Insights*, eds. Jeff Victoroff & Arie W. Kruglanski (New York: Psychology Press, 2009), 95-107.

dader. Daarbij valt snel op dat enkele gedragskenmerken binnen het pathologische spectrum een duidelijke overlap tonen met de wijze waarop het geweld zich manifesteert. De weliswaar vereenvoudigde (monocausale) gevolgtrekking is dan dat de geweldpleger(s) aanzien worden als iemand met een psychopatische, narcistische of paranoïde persoonlijkheid(stoornis) en daardoor ogenschijnlijk niet onder invloed was van een problematische ideologie.²⁷ Ondertussen heeft onderzoek aangetoond dat deze persoonlijkheden als continua moeten aanzien worden waarop men dus hoger of lager op scoort; tevens is het zo dat opgebouwde (irrationele) ideologische referentiekaders van invloed zijn op alle mensen in de samenleving, eender welke persoonlijkheid je ook hebt. Het is de simplificatie van dit complexe samenspel van (f)actoren en de reductie van de dader tot zijn daad dat steeds voor zo'n wispelturige en binaire verklaringen zorgt.

Na de eeuwwisseling kwam er echter een explosie aan daderonderzoek die deze complexiteit beter omarmt. Verschillende opeenvolgende paradigma's droegen telkens nieuwe lagen van inzicht aan en gradueel verschoof men de focus van 'perpetrator' (dader) naar 'perpetration' (processen van daderschap).²⁸ Verklaringsmodellen worden bekeken vanuit een procesmatig samenspel, waardoor men verschuift van aard naar gradatie op tal van (f)actoren. Hierdoor toont men aan dat de etiologie van extremistisch geweld complex is en dat zowel factoren op micro-, meso- en macroniveau meespelen om individuen, groepen en gehele samenlevingen te mobiliseren in een bepaald denk- en handelingskader.²⁹ Gewelddadig extremisme is dan ook het complexe samenspel van directe en indirecte oorzaken (oorzaken van de oorzaken). De Noorse criminoloog Tore Bjørgo formuleert vier oorzakelijke niveaus die elkaar beïnvloeden. Hij onderscheidt:

- **Structurele oorzaken:** oorzaken die mensen eerder op een abstract niveau beïnvloeden (bijvoorbeeld Demografische onevenwichten, globalisering, toegenomen individualisme gepaard gaande met ontworteling en atomisering, relatieve deprivatie, sociale structuren enz.);
- **Faciliterende of accelererende oorzaken:** oorzaken die terrorisme aandrijven of mogelijk maken (we denken hierbij aan evoluties in de media, informatie- en communicatietechnologie, transport, mobiliteit, wapentechnologie, zwakke staatscontrole van bepaalde regio's enz);
- **Motivationale oorzaken:** oorzaken die voortkomen uit persoonlijke ervaringen en noden (denk hierbij aan effectieve frustraties of aan een ideologische verstaalslag die men maakt van de oorzaken van het structurele tot het motivationale niveau);
- **Triggeroorzaken:** oorzaken die bestaan uit direct voorafgaandelijke gebeurtenissen (bijvoorbeeld oproepen tot geweld, wraakacties of haatspraak enzovoort).³⁰

Randy Borum daarentegen maakt een klassieke opdeling tussen 'Mass/Macro-Level processes' (zoals sociale bewegingen, macrostructurele processen en andere krachtvelden, etc.), 'Group-Level Processes' (zoals groepspolarisatie, groepsdenken, intergroep percepties en vooroordelen, inter- en intragroep competities, deindividuatie, groepsvorming, etc.) en 'Individual-Level Processes' (zoals autoritaire, dogmatische, apocalyptische en fundamentalistische mindsets, psychologische kwetsbaarheden zoals de nood voor zingeving en identiteit, de nood tot erbij te ho-

27 Ibid., 98-101.

28 Uğur Ümit Üngör & Kjell Anderson, "From Perpetrators to Perpetration: Definitions, Typologies, and Processes," in *The Routledge International Handbook of Perpetrator Studies*, eds. Susanne C. Knittel & Zachary J. Goldberg (London and New York: Routledge, 2020), 7-22.

29 Randy Borum, "The Etiology of Radicalization," in *The Handbook of The Criminology of Terrorism*, eds. Gary LaFree & Joshua D. Freilich (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017), 17-32.

30 Tore Bjørgo, "Introduction," in *Root Causes of Terrorism: Myths, Reality and Ways forward*, ed. Tore Bjørgo (London and New York: Routledge, 2005), 3-4.

ren en eventueel gepercipieerde onrechtvaardigheid of vernedering, een eventuele psychopathologie in een bepaalde gradatie e.d.m.).³¹ Het is ook op dit niveau dat de gekende *push*- en *pull*-factoren werkzaam zijn. Dergelijk complex samenspel van talrijke factoren maakt onmiddellijk duidelijk waarom er verschillende wegen (*pathways*) kunnen leiden naar gewelddadig extremisme en waarom het een absolute noodzaak is om dit samenspel vanuit een multidisciplinaire aanpak te bestuderen en te counteren. Om tot een integratie te komen van het samenspel van deze (f)actoren op verschillende niveaus moeten we een '*multi-level framework*' hanteren die zowel de predisposities (waaronder pathologie) als de situationele aspecten mee in rekening brengen. Het '*Center for Strategic and International Studies*' ontwikkelde in 2008 zo'n geïntegreerd raamwerk waarin ze drie "overlappende maar te onderscheiden" elementen stipuleerden:

- De ideeën van het radicale narratief die een filter voorziet voor het begrijpen van de wereld;
- De sociologische factoren die een individu ertoe dwingen dit radicaal narratief te omarmen;
- De psychologische factoren, kenmerken, pathologieën en triggers die het gewelddadige denk- en handelingskader ondersteunen.³²

Het is duidelijk dat alle drie elementen dispositionele én situationele kwetsbaarheden tot radicalisering omvatten. Om dit complexe samenspel van (f)actoren en ook de relatieve wildgroei van modellen en definities van gewelddadige radicalisering bevattelijk te maken voor professionals werkten sommige auteurs procesmodellen uit zoals het gekende 'trappenhuismodel' van Fathali Moghaddam³³ of werkten ze met krachtige metaforen zoals de 'puzzelmetafoor' van Mohammed Hafez en Creighton Mullins³⁴ (grieven, netwerken, ideologieën en ondersteunende omgevingen en structuren) of de '3N-benadering' van David Webber en Arie W. Kruglanski³⁵ (motivationale Noden, ideologische Narratieven en sociale Netwerken). Het zijn allemaal pogingen om het complexe samenspel van (f)actoren bruikbaar voor te stellen ten behoeve van preventie, interventie, onderzoek en presentatie. Onderzoek naar pathologie en ideologie moet men derhalve niet opvatten als elkaar uitsluitende gronden tot gewelddadig extremisme, maar wel tot (slechts twee) factoren die in interactie kunnen staan met elkaar. Niet het element zelf, maar wel de interactie tussen deze elementen moet centraal staan in ons begrijpen en aanpakken van het probleem.

4. Waar staan we vandaag?

De laatste jaren is, mede onder impuls van het wijzigend dreigingsbeeld in Westerse landen – van door extremistische groeperingen aangestuurde aanslagen over '*homegrown terrorist fighters*' naar extremistisch geweld begaan door zogenaamde '*lone actors*' – een nieuwe stroom onderzoek op gang gebracht die de hierboven beschreven complexiteit over de relatie tussen psychopathologie en extremistisch geweld mee in rekening brengt. Deze onderzoeken worden geken-

31 Borum, "The Etiology of Radicalization," 19-22.

32 Ibid., 22-23.

33 Fathali M. Moghaddam, *From the Terrorists' Point of View. What they experience and why they come to destroy* (London: Praeger Security International, 2006).

34 Mohammed Hafez & Creighton Mullins, "The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Terrorism," *Studies in Conflict & Terrorism* 38, no. 11 (2015), 958-975.

35 David Webber & Arie W. Kruglanski, "Psychological Factors in Radicalization: A "3N" Approach," in *The Handbook of The Criminology of Terrorism*, eds. Gary LaFree & Joshua D. Freilich (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017), 33-46.

merkt door voorzichtigheid, een betere onderzoeksmethodologie en bovenal door differentiatie.³⁶ Differentiatie wijst immers op het groeiend besef dat niet alles en iedereen op één hoop kan worden gegooid – een profiel van dé extremist bestaat niet – en operationaliseert zich in studies die rekening houden met: de diverse vormen van psychopathologie zoals ontwikkelingsstoornissen, psychotische stoornissen, stemmingsstoornissen, middelgerelateerde en verslavingsstoornissen, persoonlijkheidsstoornissen, etc.; hierbij gebruik makend van internationaal aanvaarde classificatiesystemen zoals de DSM-5 (*Diagnostical And Statistical Manual of Mental Disorders*)³⁷ of de ICD-11 (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*)³⁸ en door psychopathologie niet langer als categoriaal te beschouwen – men lijdt eraan of niet – doch als een continuüm van al dan niet in (sub)klinische mate aanwezig zijnde symptomatologie met bijhorende emoties, cognities en gedrag; de diverse uitingsvormen van extremistisch geweld (bijvoorbeeld lone actor versus groepsgebonden), het ideologisch spectrum (bijvoorbeeld links, rechts, religieus, ...), verschillende subtypes van plegers (bijvoorbeeld zelfmoordterroristen, foreign fighters) of specifieke contexten (bijvoorbeeld personen die aangemeld worden bij preventieprogramma's versus personen in gevangeniscontext).

Dergelijke differentiatie kan ons beduidend meer leren over de prevalentie en de aard van psychopathologie bij specifieke groepen ten behoeve van complexere theorievorming rond het ontstaan van extremistisch geweld met betere primaire, secundaire en tertiaire preventie tot gevolg. Tegelijkertijd is het een hoopgevende vaststelling met betrekking tot het potentieel dat de forensische psychiatrie en psychologie als onderzoekdiscipline in dit domein kan bieden enerzijds en in de mogelijkheden van interdisciplinair werk tussen onderzoekers die gegrond zijn in andere, daaraan gelieerde disciplines zoals bijvoorbeeld criminologie, recht, historiografie en filosofie anderzijds. Zo lijken de onderzoeken die wel enig voorzichtig, empirisch bewijs hebben opgeleverd, erop te wijzen dat bij *lone actors* een voorgeschiedenis van psychische problemen vaker kan aangetroffen worden, tot wel 13,5 keer meer,³⁹ en dat bepaalde psychopathologie bij deze groep ook vaker lijkt voor te komen dan bij in groep opererende extremisten⁴⁰ of bij personen uit de algemene bevolking.⁴¹ Bij de eerste groep zou bijvoorbeeld meer sprake zijn van formele denkstoornissen als onderdeel van een psychose, waanstoornis, autismspectrumproblematiek of bepaalde persoonlijkheidsstoornissen.⁴²

Nog belangrijker dan – en volgend op – de vraag of en hoe vaak psychische problemen kunnen aangetroffen worden bij extremisten is de vraag in welke mate deze daadwerkelijk een rol spelen bij het tot stand komen van de geweldslegitimatie of het daadwerkelijk hanteren van geweld. Het kunnen vaststellen van een psychische problematiek hoeft immers nog niet te betekenen dat deze als een kwetsbaarheids- of risicofactor dient te worden beschouwd voor (toekomstig) extremistisch geweld. In sommige gevallen kan het lijden aan een bepaalde pathologie zelfs een bescher-

36 Herzog-Evans, "French Violent Extremists, before and after Merah: Psychopathology," 159.

37 American Psychiatric Association/Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (DSM-5). Nederlandse vertaling van Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, fifth edition. Amsterdam: Boom, 2014.

38 World Health Organization (WHO), *The ICD-11 Classification of Mental, Behavioural and Neurodevelopmental Disorders*. Genève, Switzerland: World Health Organization, 2019.

39 Corner & Gill, "A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism", 27 en Paul Gill & Emily Corner, "There and back again: The study of mental disorder and terrorist involvement", *American Psychologist*, 72(3), 2017, 238.

40 Daphne Alberda, Nils Duits & Maaïke Kempes, Doorwerking psychopathologie in terroristische misdrijven, Dienst Justitiële Inrichtingen, 2020, 3 en Schulten et al., Psychopathologie en terrorisme: stand van zaken, lacunes en prioriteiten voor toekomstig onderzoek, 31.

41 Emily Corner, Paul Gill & Oliver Mason, "Mental health disorders and the terrorist: a research note probing selection effects and disorder prevalence", *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(6), 2015, 562-565.

42 Monica Lloyd, "From empirical beginnings to emerging theory," In *Terrorism Risk Assessment Instruments. Contemporary Policy and Law Enforcement Challenges*, eds. Raymond Corrado, Gunda Wössner & Ariel Merari (Amsterdam, Berlin, Washington: IOS Press, 2021), 274.

mende werking uitoefenen of slechts louter het gevolg zijn van de betrokkenheid bij extremisme. Waar het in wezen dus om gaat is om de relevante kenmerken op het vlak van emoties, cognities en gedrag te kunnen duiden binnen het psychisch (dys)functioneren van iemand die kunnen bijdragen aan de motivatie, de capaciteit of de intentie van een persoon om tot actie over te gaan. Hoe deze kenmerken zich met andere woorden als *push*-factoren richting geweldslegitimatie- of actie kunnen manifesteren. Tevens dient in eenzelfde beweging de vraag gesteld worden hoe ideologische narratieven of extremistische personen of groeperingen kunnen inspelen op dergelijke psychische kwetsbaarheden bij personen en zo als *pull*-factoren kunnen worden geduid.

Laat ons dit illustreren aan de hand van de rechtspraak over de tramschutter in Utrecht⁴³ die op 18 maart 2019 – drie dagen na de aanslag in Christchurch en twee dagen nadat de Turkse president de beelden van deze aanslag gebruikte tijdens een verkiezingsbijeenkomst en had gewaarschuwd dat er voor Turkse moslims geen plaats is in Europa –⁴⁴ het vuur opende op passagiers in een tram waarbij vier mensen het leven lieten en talrijke anderen gewond werden. Uit onderzoek bleek dat de dader, een dan 37-jarige man van Turkse afkomst, die al meermaals met de politie en gerecht in aanraking was geweest en sinds 1 maart 2019 voorlopig vrij was na een voorhechtenis in de gevangenis betreffende een nog hangende zedenzaak, was geradicaliseerd in de periode voorafgaande aan de feiten. Volgens de rechtbank bleek dat niet alleen uit de gepleegde feiten waarbij hij aanroepen tot Allah richtte, teksten had aangebracht op de geluidsdemper van het wapen en een brief in zijn vluchtauto achterliet waarin hij aangaf zijn daad te hebben gepleegd omdat hij vond dat er pogingen werden ondernomen om moslims te doden, en ze van hun geloof af te brengen, doch ook uit getuigenverklaringen die aangaven dat er een verharding van zijn gedrag en standpunten in de maanden voorafgaand aan de feiten op te merken was, alsook uit de aangetroffen geschriften en boeken die als extreem konden worden gelabeld. Na de feiten werd het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie belast met een onderzoek naar de persoon van de verdachte waarbij de gedragsdeskundigen tot de conclusie kwamen dat: *"de betrokkene leed aan een persoonlijkheidsstoornis met antisociale en narcistische kenmerken alsook op een zwakbegaafd intellectueel niveau functioneerde."* Volgens de deskundigen waren deze vaststellingen van belang in de aanloop naar én tijdens de gepleegde feiten. Er werd dus een doorwerking van de vastgestelde problematiek in het tot stand komen van en het uiteindelijk plegen van de feiten opgemerkt in die zin dat de radicalisering volgens hen *"niet zozeer het resultaat was van een groeiende innerlijke geloofsovertuiging doch eerder voortkwam uit frustratie over eigen tekortkomingen en mislukkingen in het leven waarbij het hem een nieuwe identiteit opleverde waarmee hij grip probeerde te krijgen op diens leven."*⁴⁵ Wat deze deskundigen dus stellen is dat de ideologie door de dader aangewend werd als legitimatie voor zijn engagement en het daarbinnen gebruikte geweld en dat dit ideologisch kader hem daarbij de mogelijkheid bood om zijn onderliggende grieven, persoonlijke frustraties en mislukkingen toe te schrijven aan een gemeenschappelijke vijand en hierbij zijn verlangen naar gerechtigheid en wraak valideerde. De ideologische component kan dus niet als een op zichzelf staande, alles verklarende drijfveer worden begrepen maar dient net in samenhang met die andere vastgestelde problematieken, *in casu* de antisociale en narcistische persoonlijkheidstrekken en de intellectuele beperking, geanalyseerd te worden om een beter zicht te krijgen op zijn individueel ontwikkelingspad richting extremistisch geweld. Extremistische narratieven resoneren immers goed met dergelijke persoonlijkheidstrekken omdat

43 Rechtbank Midden-Nederland 20 maart 2020, ECLI:NL:RBMNE:2020:1046.

44 NOS, 17 maart 2019, "President Erdogan toont beelden Christchurch tijdens verkiezingsbijeenkomst", <https://nos.nl/artikel/2276427-president-erdogan-toont-beelden-aanslag-christchurch-tijdens-verkiezingsbijeenkomst> (laatst geraadpleegd 18/04/2022).

45 Rechtbank Midden-Nederland 20 maart 2020, ECLI:NL:RBMNE:2020:1046.

ze de mogelijkheid bieden om een gekrenkt zelfbeeld en de eigen status te herstellen door zich te kunnen herkaderen van een 'loser' naar een moreel superieur persoon. In die zin maakten deze kenmerken hem dus vatbaarder voor de ideologie. Maar de vastgestelde antisociale persoonlijkheidstrekken faciliteerden ook minstens de opstap naar het gebruik van geweld. Kenmerkend is immers dat deze personen doorgaans al heel gepolariseerd denken, anti-autoritair ingesteld zijn, de neiging vertonen om mislukkingen aan anderen toe te schrijven, hun frustraties en boosheid in externaliserend gedrag om te zetten en doorgaans ook geweldsondersteunende cognities laten optekenen waardoor ze, in vergelijking met personen die dergelijke problematiek niet hebben, minder barrières moeten overwinnen om daadwerkelijk geweld te gebruiken. Daarnaast vinden deze personen ook makkelijker hun weg in hun zoektocht naar bijvoorbeeld logistieke steun of wapens. Zijn zwakbegaafd intellectueel functioneren zal daarenboven ook zijn ontvankelijkheid en beïnvloedbaarheid voor eenvoudige, herkaderende narratieven op zijn minst vergroot hebben wegens de hiermee samenhangende beperkte mogelijkheden tot het kritisch benaderen van deze verhalen en het afwegen van mogelijke (gedrags) alternatieven.

5. De noodzakelijke brug tussen forensische psychologie en counter-extremisme bij het maken van dreigings- en risico-inschattingen?

Zoals uit het voorgaande reeds gebleken is, blijkt extremistisch geweld steeds een complex samenspel van (f)actoren die men in samenhang (interactie) dient te analyseren alvorens zicht kan verkregen worden op het eraan voorafgaand individueel ontwikkelingstraject. Waarom mensen op een gegeven ogenblik overgaan tot het plegen van dergelijk gedrag ligt vervat in het cumulatieve én interactie-effect van de verschillende aanwezige risico- en protectieve factoren.⁴⁶ Psychopathologie of psychisch dysfunctioneren is dus slechts één van deze factoren en dient bijgevolg nooit als causale doch wel als een mogelijke correlerende factor (oorzaken van de oorzaken) begrepen te worden, reden waarom het structureel dient onderzocht te worden bij elke dreigings- en risicoanalyse.

Mensen met een psychische problematiek zijn ook een zeer heterogene groep en het merendeel van hen zal nooit een interesse voor radicale narratieven of extremistische activiteiten ontwikkelen,⁴⁷ laat staan overgaan tot (extremistisch) gewelddadig gedrag; integendeel, zij lijken zelfs meer kans te lopen om zelf slachtoffer te worden van geweld of criminele feiten.⁴⁸

Omwille van dit alles is het zeer belangrijk dat bij het maken van dergelijke inschattingen een eng psychopathologisch perspectief overstegen wordt en dat professionals die uitgerust zijn met de noodzakelijke theoretische en methodologische achtergrond om dat te doen, de emoties, cognities en het gedrag van een persoon in samenhang met andere relevante risicodomeinen en in multidisciplinair overleg kunnen onderzoeken. Forensisch psychologen en forensisch psychiaters zijn hiervoor het best geplaatst aangezien hun discipline – die in België (althans voor wat de psychologen betreft) in tegenstelling tot in sommige van de ons omringende landen tot op heden helaas geen volwaardige erkenning geniet wegens het ont-

46 Michael Wolfowicz et al, "Cognitive and behavioral radicalization: A systematic review of the putative risk and protective factors". *Campbell Systematic Reviews*, 17, e1174, 1.

47 Schulten et al., Psychopathologie en terrorisme: stand van zaken, lacunes en prioriteiten voor toekomstig onderzoek, 9.

48 Eric Silver et al., "Mental Disorder and Violent Victimization in a Total Birth Cohort", *American Journal of Public Health*, 95 (11), 2005, 2015-2021.

breken van een masteropleiding en een eigen penitentiair onderzoeks- en observatie-instelling – een wetenschappelijk onderbouwd antwoord probeert te bieden op de vraag hoe gewelddadig gedrag tot stand komt (verklaringsmodellen) en welke factoren de kans op terugval doen toenemen dan wel afnemen (predictiemodellen).⁴⁹

Een model dat hiervoor tot op heden de meeste empirische ondersteuning en implementatie in de praktijk geniet, betreft het zogenaamde '*Risk-Need-Responsivity*' (RNR)-model: een interventiekader voor de reductie van recidive in crimineel gedrag, dat gebaseerd is op het theoretisch en empirisch onderzoekswerk van Andrews en Bonta naar de psychologie van crimineel gedrag.⁵⁰ Andrews en Bonta plaatsen acht vrij universele risicofactoren – die zij bovendien als noden of doelen voor interventie beschouwen – centraal die crimineel gedrag, waaronder geweldpleging, sterk of matig voorspellen.⁵¹ De sterke voorspellers zijn eerder crimineel gedrag, een antisociaal persoonlijkheidspatroon⁵² (bijvoorbeeld impulsiviteit, sensatie-zoekend gedrag, opportunisme, gebrekkige empathie, emoties zoals boosheid, wrok en trots), een antisociaal netwerk die directe steun biedt voor crimineel gedrag en antisociale opvattingen (bijvoorbeeld uitgesproken negatieve opvattingen over anderen of de maatschappij, goedkeuring voor het gebruik van geweld). De matige voorspellers betreffen familiale of relationele problemen, moeilijkheden op school of in het professioneel leven, middelenmisbruik en geen of een weinig bevredigende prosociale invulling van de vrije tijd.

Een toenemend onderzoekscorpus lijkt er in ieder geval op te wijzen dat de huidige Westerse extremistische populatie op het vlak van criminogene noden meer overeenkomsten lijkt te vertonen met de alledaagse plegers van criminele feiten dan aanvankelijk gedacht. Dat hoeft niet te verwonderen gelet op de vastgestelde *crime-terror nexus*.⁵³ Onderzoek van Basra e.a.⁵⁴ heeft bijvoorbeeld aangetoond dat veel Belgische FTF'ers voor hun betrokkenheid in extremisme gekend waren als plegers van gemeenrechtelijke strafbare feiten. Maar ook Herzog⁵⁵ en Lloyd⁵⁶ kwamen op basis van hun onderzoek en ervaring tot de conclusie dat de door hen onderzochte extremistische populatie over veel criminogene noden, zoals gedefinieerd door Andrews en Bonta, beschikte. Een recente systematische review⁵⁷ toont zelfs aan dat traditionele criminogene en psychologische factoren belangrijkere risicofactoren lijken te zijn voor cognitieve en gedragsmatige radicalisering dan bijvoorbeeld sociodemografische risicofactoren. Al dient ook hier weer de kanttekening geplaatst dat delictspecifieke risicofactoren zoals de invloed van het ideologisch referentiekader (bijvoorbeeld reële of symbolische bedreiging, in-groep superioriteit) en de sociale context absoluut ook mee in rekening te dienen worden gebracht. Het gaat allemaal over interacties van een veelheid aan elementen. Daderschap bij gewelddadige extremisme kent geen monocausale bron, integendeel. Dat maakt

49 Katarzyna Uziębło, Astrid Boelaert & Lotte De Schrijver, "Forensische psychologie: een vergeten discipline in Vlaanderen". *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 51 (3), 2021, 289.

50 D.A. Andrews & J. Bonta, *The psychology of criminal conduct* (6th ed.) (Abingdon, UK: Routledge, 2017).

51 Astrid Boelaert & Siegfried Koeck, "Gewelddadig gedrag en de klinische praktijk: richtlijnen voor risicobepaling en interventies." *Tijdschrift Klinische Psychologie* 51 (3), 2021, 345

52 Een antisociaal persoonlijkheidspatroon mag hierbij niet verengd worden tot de antisociale persoonlijkheidssyndroom. Het gaat in dit geval om een ruimer, onderliggend patroon van antisociaal- en probleemgedrag met bijhorende emoties, cognities en gedrag.

53 Rajan Basra, Peter R. Neumann & Claudia Brunner, *Criminal pasts, terrorist futures: European Jihadists and the new crime-terror nexus*. London, United Kingdom: International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2016, 1-50.

54 Basra, *Criminal pasts, terrorist futures: European Jihadists and the new crime-terror nexus*, 7.

55 Martine Herzog-Evans, "French Violent Extremists, before and after Merah: Criminogenic and Specific Needs", in *Evidence-Based Work With Violent Extremists*, eds. Martine Herzog-Evans & Massil Benbouriche (London: Lexington Books, 2019), 182-186.

56 Monica Lloyd, "From empirical beginnings to emerging theory," 259-279.

57 Wolfowicz et al, "Cognitive and behavioral radicalization: A systematic review of the putative risk and protective factors", 2-3.

het enerzijds complex en vereist anderzijds een intensief samenwerken om net die complexiteit te bemeesteren. Wetenschappelijk onderzoek naar dit complexe samenspel van (f)actoren vordert gestaag en heeft tot doel om onze inschattingen te verbeteren alsook de mogelijke interventies doelgerichter te maken. Cruciaal daarbij is binaire of simplistische voorstellingen te vermijden. Niet alleen geven ze een foute representatie van de geweldscausatie, maar ook brengen ze blinde vlekken met zich mee die potentieel risicovol kunnen zijn in de aanpak van het gewelddadig extremisme. We moeten voorbij dat binaire referentiekader geraken als we adequaat de oorsprong van het geweld willen verstaan en verhinderen.

6. Aanbevelingen en 'take home message'

1. Een gedegen samenwerking tussen academia en praktijk dient te worden gestimuleerd en geïmplementeerd.⁵⁸
2. Meer en beter onderzoek naar en een integraal raamwerk van individuele factoren en hun interacties zijn nodig om de complexe etiologie van extremistisch geweld bevattelijk en hanteerbaar te maken. Hiervoor zijn goede datasets, heldere methodologie en vergelijkend onderzoek nodig in een (inter)nationale context.
3. Schotten tussen kennisdisciplines en praktijken dienen neergehaald te worden; enkel een inter- en intradisciplinaire aanpak kan deze complexiteit bemeesteren (bijvoorbeeld forensische verklarings- en predictiemodellen gewelddadig gedrag, sociale groepsdynamica en evolutionaire psychologie (tribalisme)); samenwerken in academia en multi-agency samenwerking op het veld.
4. Er is nood aan specialistische kennis op veel verschillende domeinen, zowel vanuit actoren werkzaam binnen de veiligheidswereld als binnen de (forensische) hulpverlening om tot een totaalbeeld over het functioneren van een persoon te kunnen komen, de ermee gepaard gaande dreiging of het risico zo accuraat mogelijk in te kunnen schatten en om de meest geschikte interventies te kunnen bepalen. Maar dat vereist wel dat men vooreerst de juiste specialisten terzake identificeert en deze bovenal ook samen rond de tafel brengt. Daarnaast is een blijvende investering in vorming en training van alle betrokken actoren onontbeerlijk.
5. Mensen zijn handelende wezens die ageren op basis van onderliggende emoties en denkprocessen- en kaders, hoe coherent of verstoord deze ook mogen zijn. Deze kunnen nooit los worden gezien van de sociale context en de gebeurtenissen die zich in deze context op micro-, meso- of macroniveau afspelen. Net omwille hiervan is het belangrijk dat bij een goede dreigings- of risicoanalyse zowel ideologische variabelen, sociale contextvariabelen als psychologische elementen in kaart worden gebracht.
6. Het belang van het delen van informatie over potentiële triggerevents op zowel micro-, meso- als macroniveau kan niet voldoende worden benadrukt. De hulpverlening is niet altijd op de hoogte van gebeurtenissen die zich voordoen op het meso- of macroniveau; de veiligheidswereld blijft te vaak in het ongewisse over scharniermomenten die zich op het microniveau situeren. Doorstroming van dergelijke informatie dient dus in beide richtingen te gebeuren.
7. Extremistisch geweld is een uniek samenspel van verschillende (f)actoren en bestaat in dat samenspel, niet als een lineair proces komende uit een mono-

⁵⁸ Matthias Van Hoey, "Samenwerking tussen wetenschap en veiligheidsdiensten: het *Outreach*-project van het OCAD" *Cahiers Inlichtingenstudies/Cahiers d'Etudes du Renseignement* 11, 2022, 87- 108.

causale ideologische drijfveer of een psychopathologie.

8. Inschattingen maken over toekomstig gedrag zijn omwille van deze complexiteit aan onderliggende drijfveren slechts op een case-by-case niveau mogelijk en net omwille hiervan inherent tijdsintensief wat meteen ook de noodzaak aan gedegen informatie-uitwisseling en voldoende personele middelen aantoonst.
9. De inschattingen zijn geen doel op zich maar een noodzakelijke eerste stap om het daarop volgende handelen te onderbouwen. Of het nu gaat over het prioriteren van de individuen voor opvolging vanuit veiligheidsperspectief (beperkte middelen inzetten voor de meest 'at risk' personen), het bepalen van de meest gewenste onderhandelingscommunicatie, het bepalen van de interventiedoelen vanuit behandelingsperspectief: het is noodzakelijk om kennis te hebben over de bij het individu aanwezige emoties, cognities en gedrag om op de meest adequate wijze te kunnen handelen. Het uiteindelijke doel ligt namelijk bij het implementeren van de meest adequate managementstrategieën die de preventie van extremistisch geweld tot doel hebben.
10. Een gedegen aanpak kan alleen vanuit een complexiteitsperspectief en daarvoor moet men de bruggen van de eigen kijk en invalshoek overstijgen. Dit complexiteitsparadigma dient men concreet in de praktijk te brengen door te focussen op de interacties van de elementen die het best gedetecteerd en in kaart gebracht worden vanuit een *multi-agency* aanpak en informatie fusie wat binnen het raamwerk van de Belgische Strategie TER mogelijk gemaakt wordt.●

BIBLIOGRAFIE

- Alberda, Daphne; Duits, Nils en Kempes, Maaïke. *Doorwerking psychopathologie in terroristische misdrijven*. Dienst Justitiële Inrichtingen, 2020.
- Amara, Tarek. "Nice attacker treated for psychological issues before leaving Tunisia: sister." *Reuters*, 16 juli 2016 <https://www.reuters.com/article/us-europe-attacks-nice-attacker-idUSKCN0ZW0PV> (laatst geraadpleegd 18 april 2022).
- American Psychiatric Association / Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie. *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen (DSM-5). Nederlandse vertaling van Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, fifth edition. Amsterdam: Boom, 2014.
- Andrews, Donald en Bonta, James. *The psychology of criminal conduct* (6th ed.). Abingdon, UK: Routledge, 2017.
- Arnoudt, Rik. "Dadersteekpartij in Rambouillet was geradicaliseerd en had mentale problemen." *vrtnws*, 25 april 2021, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/04/25/dader-steekpartij-in-rambouillet-was-geradicaliseerd-en-had-ment/> (laatst geraadpleegd op 13 april 2022).
- Basra, Rajan; Neumann, Peter en Brunner, Claudia. *Criminal pasts, terrorist futures: European Jihadists and the new crime-terror nexus*. London, United Kingdom: International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2016.
- Bjørge, Tore. "Introduction." In *Root Causes of Terrorism: Myths, Reality and Ways forward*. London and New York: Routledge, 2005.
- Boelaert, Astrid en Koeck, Siegfried. "Gewelddadig gedrag en de klinische praktijk: richtlijnen voor risicobepaling en interventies." *Tijdschrift Klinische Psychologie* 51 no. 3 (2021): 341-349.
- Borum, Randy. "The Etiology of Radicalization." *The Handbook of The Criminology of Terrorism*. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017.
- Carroll, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland*. Chicago, Illinois: VolumeOne Publishing, 1998.
- Corner, Emily en Gill, Paul "A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism." *Law and Human Behavior*, 39 no. 1 (2015): 23-34.
- Corner, Emily; Gill, Paul en Mason, Oliver. "Mental health disorders and the terrorist: a research note probing selection effects and disorder prevalence." *Studies in Conflict & Terrorism*, 39 no.6 (2015): 562-565.
- De Ridder, B., Fassaert, T. en Grimbergen, C. "Radicalisering en psychiatrie: pleidooi voor een brede blik." *Tijdschrift voor Psychiatrie* no. 61 (2019): 556-562
- De Standaard. "Aanslag op Capitool lijkt daad van man met psychische problemen." 3 april 2021. https://www.standaard.be/cnt/dmf20210402_96541228 (laatst geraadpleegd op 13 april 2022).
- De Telegraaf. "Messteker Villejuif had 'psychische problemen.'" 3 januari 2020. <https://www.telegraaf.nl/nieuws/1072097979/messteker-villejuif-had-psychische-problemen> (laatst geraadpleegd op 13 april 2022).
- Dimsdale, Joel E. "Use of Rorschach tests at the Nuremberg war crimes trial: A forgotten chapter in history of medicine." *Journal of Psychosomatic Research*

- no. 78 (2015): 515-518.
- Gilbert, Gustave. *Nuremberg diary*. New York: Signet, 1947.
 - Gill, Paul en Corner, Emily. "There and back again: The study of mental disorder and terrorist involvement." *American Psychologist*, 72(3) (2017): 231-241.
 - Hafez, Mohammed en Mullins, Creighton. "The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 38, no. 11 (2015): 958-975.
 - Hanson, R. K. en Bussière, M.T. "Predicting relapse: A meta-analysis of sexual offender recidivism studies." *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61 (1998): 348-362.
 - Harrower, Molly. "Rorschach Records of the Nazi War Criminals: An Experimental Study after Thirty Years." *Journal of Personality Assessment*, 40, no. 4 (1998): 341-351
 - Hart, Stephen. "How to assess and manage threats in hate crimes workshop." *Protect international risk and safety services inc*, 19 november 2021.
 - Herzog-Evans, Martine. "French Violent Extremists, before and after Merah: Psychopathology." *Evidence-Based Work With Violent Extremists*. London: Lexington Books, 2019.
 - Johnson, Sally G. "Psychiatric competency report of dr. Sally C. Johnson." 1998, http://www.karenfranklin.com/files/Kazynski-Johnson_Report-09.11.98.pdf
 - Kelley, Douglas. *22 cells in Nuremberg*. New York: Greenberg, 1947.
 - Lloyd, Monica. "From empirical beginnings to emerging theory." *Terrorism Risk Assessment Instruments. Contemporary Policy and law Enforcement Challenges*. Amsterdam, Berlin, Washington: IOS Press, 2021.
 - Melle, Ingrid. "The Breivik case and what psychiatrists can learn from it." *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)* vol. 12 no. 1 (2013): 16-21.
 - Minten, Dominique. "Dader Noorse aanslag had psychische problemen." *De Standaard*, 15 oktober 2021, https://www.standaard.be/cnt/dmf20211014_97721637 (laatst geraadpleegd op 13 april 2022).
 - Moghaddam, Fathali M. *From the Terrorists' Point of View. What they experience and why they come to destroy*. London: Praeger Security International, 2006.
 - NOS. "President Erdogan toont beelden Christchurch tijdens verkiezingsbijeenkomst." 17 maart 2019, <https://nos.nl/artikel/2276427-president-erdogan-toont-beelden-aanslag-christchurch-tijdens-verkiezingsbijeenkomst> (laatst geraadpleegd op 18 april 2022)
 - Rechtbank Midden-Nederland. "Uitspraak zaak 16/659055-19." 20 maart 2020, <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RB-MNE:2020:1046> (laatst geraadpleegd op 18 april 2022)
 - Rosenhan, David L. "On being sane in insane places." *Science* 179 (1973): 250-258.
 - Silke, Andrew. "Cheshire-Cat Logic: The Recurring Theme of Terrorist Abnormality in Psychological Research." in *Psychology of Terrorism: Classic and*

Contemporary Insights. New York: Psychology Press, 2009

- Silke, Andrew. "Holy warriors. Exploring the psychological processes of Jihadi radicalization." *European Journal of Criminology*, 5 no. 1 (2008): 99-123.
- Silver, Eric et al. "Mental Disorder and Violent Victimization in a Total Birth Cohort." *American Journal of Public Health*, 95 no. 11 (2005): 2015-2021.
- Schulten, Norah et al. *Psychopathologie en terrorisme: stand van zaken, lacunes en prioriteiten voor toekomstig onderzoek*. 2019, Universiteit van Amsterdam in opdracht van WODC, 5.
- Ümit Üngör, Uğur en Anderson, Kjell. "From Perpetrators to Perpetration: Definitions, Typologies, and Processes." in *The Routledge International Handbook of Perpetrator Studies*. London and New York: Routledge, 2020.
- Uzieblo, Katarzyna; Boelaert, Astrid en De Schrijver, Lotte. "Forensische psychologie: een vergeten discipline in Vlaanderen." *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 51 no. 3 (2021): 285-294.
- Van Hiel, Alain & Roets, Arne. "Sociale Perceptie." *Sociale Psychologie*, Tweede herziene editie. (2018): 99.
- Van Hoey, Matthias "Samenwerking tussen wetenschap en veiligheidsdiensten: het Outreach-project van het OCAD." *Cahiers Inlichtingenstudies/Cahiers d'Etudes du Renseignement* 11, (2022): 87- 108.
- Vermeulen, Floris. "Tussen ideologie en psychopathologie." *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, no. 3 (2021): 40.
- Webber, David & Arie W. Kruglanski, Arie W. "Psychological Factors in Radicalization: A "3N" Approach." In *The Handbook of The Criminology of Terrorism*. (2017): 33-46.
- Wolfowicz, Michael et al, "Cognitive and behavioral radicalization: A systematic review of the putative risk and protective factors". *Campbell Systematic Reviews*, no. 17, e1174.
- World Health Organization (WHO), *The ICD-11 Classification of Mental, Behavioural and Neurodevelopmental Disorders*. Genève, Switzerland: World Health Organization, 2019.